

BLICKEN FRÅN INGENSTANS OCH KROPPEN SOM MINNS

Vad betyder det att ha kunskap om någonting, vad innebär det att jag vet hur saker är? Mitt svar på den här frågan är, i ett nötskal, att vi idag har tillräckligt med kunskap i en viss mening. Vi har fruktansvärt mycket fakta om världen, det mera påtagliga epistemologiska problemet för oss är hur denna ofantliga mängd av fakta blir meningsfull. Ett svar på problemet som jag försöker artikulera här är att meningsfullheten föds ur en förståelse av den mänskliga erfarenheten. För att parafasera **Wittgenstein**, så kan mängden av kunskap i världen inte vara större än den mängd som en enskild själ kan bära på. I den här meningen är kunskap någonting som finns i vår livserfarenhet, den formen av kunskap går inte att omsätta till en ansamling av fakta. Nu kan det här resonemanget verka väldigt lösryckt och abstrakt, men jag skall försöka artikulera skillnaden mellan de två olika kunskapsbegreppen genom några exempel.

Text: Antony Fredriksson

Ar 1971 deltog antropologen och dokumentärfilmsregissören **Margaret Mead** och författaren och kulturkritikern **James Baldwin** i en offentlig debatt vid *The American Museum of Natural History*, under rubriken "minne, historia och tid".

Här är ett utdrag ur diskussionen:

"Mead: Nej du måste inse att jag inte accepterar tanken om att jag gjort saker för att jag drömt om dem.

Baldwin: Men jag måste acceptera att jag en gång var på ett slavskepp.

Mead: Nej.

Baldwin: Men jag var det.

Mead: Vänta nu, det var du inte. Du tror väl inte på reinkarnation?

Baldwin: Men hela mitt liv är definierat av historien [...] Mitt liv var förutbestämt redan då jag var fem år gammal av historien som var skriven på min panna.

Mead: min definition av vad som hänt är att ifall det funnits en kamera där som drevs av sin egen kraft utan någon människa som trycker av eller på knappen, skulle det som fastnade på filmen vara det som hänt." (1)

Det som är intressant i den här diskussionen är motsättningen mellan Meads och Baldwins synpunkter. Deras respektive utsagor vittnar om två väldigt olika epistemologiska inställningar. Genom att undersöka de här skillnaderna, vill jag nu klargöra vissa aspekter av begreppen kropp, kamera och historia.

Den västerländska antropologen Mead förstår historien som ett händelseförlopp som sanningsenligt kunde dokumenteras av den automatiska registrerande filmkameran. I den här uppfattningen är historien inte baserad på den levda livserfarenheten eller minnet hos någon specifik person. I Meads tolkning är historien som en filmupptagning,

"Fotografiet och kameran är till för att bistå människans seende, de är hjälpmedel för vårt seende, inte seende entiteter i sig själv."

en visuell registrering gjord av en automatisk maskin. Den här metaforen är vilseledande på ett väldigt sublimalt sätt eftersom den åsidosätter en självklarhet: seendet förutsätter en kropp, utan en kropp finns det inget seende. Kameran kan inte påstås se i samma mening som en människokropp med fungerande ögon kan se. En kamera behöver en män-

¹ Fatimah Tobing Rony quotes Margaret Mead in Fatimah Tobing Rony, *The Third Eye – Race, Cinema, and Ethnographic Spectacle*.

niskokropp som manövrerar den och ett mänskligt omdöme som riktar den. För att ett fotografi skall vara synligt behövs ett par fungerande människoögon. Fotografiet och kameran är till för att bistå människans seende, de är hjälpmedel för vårt seende, inte seende entiteter i sig själv. Metaforen om den registrerande filmkameran som historiens vittne är vilseledande, trots det är den en väldigt inbiten metafor som har spelat en avsevärd roll inom den västerländska epistemologin ända sedan renässansen. Idén om att vår kunskap består av registrerade sinnesintryck kan spåras ända tillbaka till **Platon**. Kopplingen mellan det mänskliga medvetandet och kameran som apparat har sitt ursprung i **John Lockes** empirism. I *An Essay Concerning Human Understanding* skriver Locke:

"Jag tänker mig att förståelsen inte är mycket olik ett rum som är helt avskärmat från ljus, med endast några små öppningar kvar som släpper in yttre avbilder eller idéer om de yttre ting: om bilderna som kommer in i ett dylikt mörkt rum endast kunde stanna där permanent och ligga ordnade där så att de kunde upphittas vid tillfälle, skulle det väldigt mycket likna människans uppfattningsförmåga i förhållande till alla synliga objekt och tankarna om dem." (John Locke (1690), *An Essay Concerning Human Understanding*. Alexander Campbell Fraser (ed.) (Oxford University Press 1894), p. 211-212.)

Den här lockeska idén var influerad av *camera obscura*, en ny och förbryllande uppfinning under hans livstid. Det är under den här tidsperioden, i början av 1600-talet, som *camera obscura* börjar fungera som en modell för det mänskliga medvetandet. På det här sättet är Meads uppfattning om historien som en ansamling av visuella registreringar helt i

"Historien är inte någonting som vi kan stå och betrakta på avstånd eftersom den besitter vårt sätt att se i världen."

linje med en av den västerländska epistemologins grundidéer: det vill säga att vår förståelse fungerar som en kamera, förståelsen blir som en behållare som lagrar visuella intryck, som är registreringar av den historiska världen. I all sin enkelhet är det här en av den västerländska epistemologins grundmodeller.

Om man skall vara rättvis så verkar Mead ändå ha en poäng med sin metafor. Även om den är problematisk så tycks den göra ett visst jobb i diskussionen med Baldwin. Mead tycks reagera på ett problem i Baldwins utsaga. För Mead kan historien inte vara samma sak som ett personligt minne. Ifall historien bestod av personliga minnen, då skulle den bestå av miljarder skilda upplevelser, det här skulle utmynna i någonting ogripbart: varje människas livserfarenhet (levande eller död). På grund av den här svårigheten med ett

alltomfattande historiebegrepp, kan man tänka sig att vi måste konstruera en blick på historien, som i en viss mening är "ingens blick". Det är ungefär så här som jag tror att Mead med flera andra är benägna att tänka. Skälet till att just kameran fungerar som en modell för den här tanken om en blick från ingenstans, har att göra med en viss egenskap hos fotografiet. **Stanley Cavell** ser den här egenskapen som en existentiell aspekt av fotografiet, då han skriver:

och jag avslutar boken [*The World Viewed*] med en föreställning om världen som beskådad – världen som fotograferad – som min odödlighets värld, världen utan mig, betryggande i sitt löfte om att den kommer att överleva mig, men omskakande i sin antydning om att när jag står här nu, är världen för mig redan ett ting i det förgångna (s. 124).

Den häpnadsväckande egenskapen hos kameran är i den här meningen att den kan fånga världen som den fortgår med eller utan min närvaro i den. Alltså: det finns någonting begripligt i jämförelsen med kameran och historiens perspektiv, samtidigt som analogin potentiellt för oss vilse.

James Baldwin, en afro-amerikansk författare, vidhåller i sin tur att historien "är skriven på hans panna". I hans uppfattning genomsyrar historien nuet, den besitter kroppen, *hans* kropp. I en tv-sänd diskussion vid Cambridge år 1965 påstår Baldwin att han har varit en slav på ett slavskepp, en bomullsplockare och en järnvägsarbetare. Historien har på det här sättet enligt honom definierat hans nuvarande predikament, vem han var och vad han kunde välja att bli i fortsättningen. Historien är i det här fallet inte en berättelse som han antingen kan välja att acceptera eller avvisa, den är en villkorlös förutsättning för den livserfarenhet som definierar honom. I kontrast till Meads uppfattning ser Baldwin historien som en kraft, en politisk lagbundenhet som definierar hans person. Han kan inte ställa sig utanför den här lagbundenheten och betrakta historien som en ansamling registrerade bilder, den är förkroppsligad i honom och i strukturerna omkring honom. Baldwins uppfattning om kunskap skiljer sig från Meads genom att för honom är kunskap inte någonting som kan liknas vid registrerade sinnesintryck, förståelsen består inte av bilder i medvetandet, i stället *är han* registreringen, hans kropp (hans panna) är ytan på vilken historien lämnar sina spår. Här rör vi oss alltså med två väldigt olika metaforer för vår förståelse och kunskap.

Här kunde någon inflika, precis som Mead, att Baldwin omöjligen kunde ha varit på ett slavskepp, han var inte vid liv under tiden för slaveriet, alltså är det som han påstår obegripligt. Men här är det viktigt att notera att det som han egentligen påstår är att hans upplevelse inte är *personlig* i en solipsistisk mening. För honom är historien kollektiv, den sker mellan människor och kan inte begränsas till någon specifik person, under en specifik tidsperiod. På det här sättet upplöses den farhåga som Meads metafor bygger på, det vill säga omöjligheten i en alltomfattande historieskrivning. Att ta i beaktande olika människors upplevelse innebär inte att vi måste ta i beaktande cirka sex miljarder olika berättelser. För Baldwin är historien kollektiv, men samtidigt är historien för honom personligen någonting förtryckande, den innefattar omständigheternas yttre tvång. Bokstavligen innebär det här att möjligheten till personlig

frihet och frivillighet är minimerad. För honom är historien inskränkande. Baldwin kombinerar två viktiga insikter. För det första är historien ett uttryck som är beroende av ett jag med en kropp som uttrycker historien, den uppstår ur den position ur vilken ett visst jag ser på världen och ur den verklighetsförståelsen som det här jaget bär med sig. På det här sättet förutsätter sanning en kropp, en position från vilken jag ser världen.

Och ytterligare, det här innebär *inte* att sanningen relativiserar i den meningen att det är fritt fram för var och en själv att välja sitt förhållningssätt till sanningen. Historisk sanning är i Baldwins mening den kraft som definierar våra liv oberoende av våra olika förhållningssätt, den är i den här meningen som ett spår på vår kropp. För det andra är historien i Baldwins historieuppfattning inte någonting som begränsar sig till den personliga, subjektiva upplevelsen. Det som Baldwin uttryckte är en kollektiv upplevelse som innefattar upplevelser hos dem som levt före honom. I den televiserade diskussionen i Cambridge uttrycker han det här explicit då han säger: "Jag menar det här på fullaste allvar och det här är ingen överdrift: Jag plockade bomullen och körde den till marknaden och jag byggde järnvägarna, under någon annans piska, *för ingenting*".

För att göra konflikten mellan Meads och Baldwins uppfattningar tydlig vill jag jämföra den med en av grundsatserna i **Maurice Merleau-Pontys** fenomenologi. I sin filosofi om sinnesförmåelse gör Merleau-Ponty en skillnad mellan "att se *på* världen" och "att se i världen". Mead talar om historiens perspektiv, som ett perspektiv där ett neutralt och historielöst kamera-öga ser på världens gång, den här blicken är således inte själv engagerad eller inblandad i de skeenden som den betraktar, eller rättare sagt så har kamerans blick inget själv. Kamerans blick har inget minne, den bär inte med sig någon tidigare erfarenhet och därför kan den tänkas betrakta världen på ett objektivt sätt. Den här missvisande idén om en neutral blick upphöjdes till ett vetenskapligt ideal inom upplysningens filosofi. I sin bok *Kroppens fenomenologi* kritiserar Merleau-Ponty det här idealet, genom att visa hur seendet alltid sker i världen i och med att det förutsätter en levande kropp med en historia och en livserfarenhet.

I den här meningen är Merleau-Pontys "i-världen-seende" likt Baldwins historieuppfattning. Historien är inte någonting som vi kan stå och betrakta på avstånd eftersom den *besitter* vårt sätt att se i världen. För Baldwin var det här speciellt påtagligt eftersom han levde som en färgad intellektuell i ett rasistiskt samhälle, på grund av sin hudfärg blev han ständigt påmind om vem han var och vem hans förfäder var. Han var smärtsamt medveten om vem han var och varifrån han, som en färgad man vid början av 1970-talets Amerika, härstammade, eftersom hans upplevelse och livserfarenhet var bestämd av historien. För att en annan människa med en annan livserfarenhet skall kunna förstå vad Baldwins erfarenhet egentligen handlade om, räcker det inte med en neutral historisk beskrivning. Kamerans blick, i den mening som Mead talar om den, är inte kapabel att förmedla en annans erfarenhet. Häri ligger mitt problem med Meads uppfattning.

I all korthet är min avhandling en berättelse om hur bilden blev en konstruktion ämnad att möjliggöra ett neutralt

och objektivt perspektiv, en blick från ingenstans. I och med det här renodlandet av bildens uppgift framträdde också de svårigheter, slitningar, paradoxer och konflikter som det vetenskapliga objektivitetsidealet förde med sig. En av de mest problematiska konsekvenserna av det här idealet var att det medförde en form av reduktionism i vilken jagets roll – betydelsen av den mänskliga psykologin, vår erfarenhet, vårt omdöme, vår uppmärksamhet och vår vilja – blev förbisedd. Det som blev förbisett i uppfattningen om en blick från ingenstans var att bilden är ett hjälpmedel då vi bearbetar vårt synfält. Bilden hjälper oss att *dela* vår syn på saker. Genom den här uppgiften av att dela blir bilden riktninggivande i

"Bilden hjälper oss att dela vår syn på saker."

våra försök att orientera oss i världen. Jag kan stå bredvid en annan människa och se vad hon ser, men jag vet inte nödvändigtvis hur hon uppfattar det vi ser. Bilden lägger till ett led i det här förhållandet eftersom den inte enbart visar vad den andra ser. När bilden fungerar som den skall visar den också *hur* den andra ser och på det här sättet blir bilden verksam. I avhandlingen diskuterar jag varken Baldwin eller Mead, men deras diskussion har här fått stå som exempel på vilka slags filosofiska knutar den realistiska bildens utveckling, från renässansmåleriet, till fotografiet och dokumentärfilmen, har mött på vägen.

Antony Fredriksson är nybliven doktor i filosofi vid Åbo Akademi med avhandlingen *Vision, Image, Record: A Cultivation of the Visual Field* som finns fritt tillgänglig på nätet. Han disputerade den 9 januari 2015. Den här artikeln är hans lectio praecursoria.